

## A sztoicizmus kutatásának legújabb trendjei

A sztoicizmusról számos kiemelkedő monográfia jelent meg angol nyelven, amelyek nagyszerűen foglalják össze a legújabb kutatási eredményeket, továbbá a hazai szakirodalom is figyelemre méltó módon bővül. Céloom előbb bemutatni a sztoicizmus kutatásának legfrissebb angolszász trendjeit az ezredforduló óta, majd kitekinteni a hazai irodalomra. Három általános trendet emelek ki, amelyek a nemzetközi kutatást jellemzik. Az első a sztoicizmus jelentőségének újraértelmezése után a sztoicizmust már önmagában helytálló filozófiai irányzatként bemutató, átfogó monográfiák megjelenése. A második trend a specializáció az egyes sztoikus filozófusok egyedi gondolatainak elkülönítése révén. A harmadik trend a sztoicizmus modern alkalmazhatóságának vizsgálata. A hazai kutatás is e három trendet követi, kiegészítve a pontosított terminológiával kiadott új fordítások megjelenésével.

### I. AZ ANGOLSZÁSZ SZTOICIZMUS-KUTATÁS

#### 1.

A sztoicizmus jelentőségének 19–20. századi újraértelmezését tömören összefoglalja Steiger Kornél 1983-as tanulmányában (Steiger 2010. 332–335), illetve Katerina Ierodiakonou az 1999-ben megjelent *Topics in Stoic Philosophy* bevezetőjében (Ierodiakonou 1999. 1–23). A 19. században a hellenisztikus filozófia másodlagos rangot kapott Szókratész, Platon és Arisztotelész filozófiájához képest. Maga a „hellenizmus” szó első használója, J. G. Droysen is azt sugallja a korszakról az 1836 és 1843 között megjelent *Geschichte des Hellenismus*-ban, hogy ez egy eredetiséget többnyire nélkülöző, átmeneti, leszállóágban lévő periódus a klasszikus görög filozófia és a kereszténység korszaka között. A sztoicizmust gyakran érte emellett az a vád, hogy túlzottan eklektikus, kevés filozófiai eredetiséget képes felmutatni, és erős szálak kötik a kereszténységhez. Két mérföldkő hatására ez a megítélés élesen megváltozott. Az első mérföldkővet

a 19–20. század fordulója jelentette a sztoicizmus megítélésében azáltal, hogy a doxográfia kialakulásával megjelentek a sztoikus töredékeket és szövegeket összegyűjtő rendszerezések, amelyek lehetővé tették a sztoicizmus teoretikus eredetiségének feltárását. E forrásgyűjtemények közül a két legfontosabb időrendben H. Diels *Doxographi Graeci* (1879) című, műfajteremtő munkája, valamint a négykötetes *Stoicorum Veterum Fragmenta* (1903–1905, 1924) H. von Arnim szerkesztésében. A szövegek elérhetősége bőséges, elsősorban német nyelvű irodalom megjelenését inspirálta már a századfordulón. A sztoicizmus kutatásának mai népszerűségét közvetlenül előkészítő hullámot jelentettek a hetvenes, de elsősorban a nyolcvanas évek. 1969-ben látott napvilágot J. M. Rist *Stoic Philosophy* című kötete, majd 1971-ben Anthony A. Long szerkesztésében a *Problems of Stoicism*. 1975-ben jelent meg F. H. Sandbach *The Stoics* című kötet, 1978-ban pedig J. M. Rist azonos című munkája, amelyet 1986-ban a hellenisztikus filozófiát a maga eredetiségében bemutató (és magyarul is olvasható) *Hellenistic Philosophy* követette Anthony A. Longtól. A második mérföldkövet a sztoicizmus kutatásában egy újabb forráskötet jelentette, az 1987-ben kiadott, kétkötetes *The Hellenistic Philosophers* című munka Anthony A. Long és David N. Sedley szerkesztésében: az első kötetben friss terminológiával angolra fordított szöveghelyek és a szerzők által is másodlagos jelentőségűnek tulajdonított kommentár olvashatók, míg a második kötet eredeti nyelven tárja az olvasó elé a forrásokat, helyenként nagyobb terjedelemben. (2014-ben ennek a munkának a magyar változata is elkészült – a hazai kiadásokról lásd bővebben jelen írás II. 4. pontját.) Szintén 1987-ben jelent meg K. Hülser *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker* című forrásgyűjteménye, amely azonban kevésbé nagy hatásúnak bizonyult a Long–Sedley-kötethez képest, de így is a hellenizmus, és azon belül a sztoicizmus kutatásának legújabb hullámát eredményezte. Hatásukra ma már elfogadott álláspont a görög filozófia klasszikus korszakával egyenértékű filozófiai irányzatként kezelni a sztoicizmust.

Az ezredforduló óta így sorra jelennek a sztoát mint egyedi és önálló filozófiai irányzatot bemutató monográfiák angol nyelven, amelyek közül a legfontosabb egyértelműen a Brad Inwood által szerkesztett *The Cambridge Companion to the Stoics* (2003) című könyv. A *The Cambridge Companion* sorozat célja, hogy az éppen aktuális kötet referenciapontként szolgáljon a témában. (A hellenisztikus filozófiát átfogóan tárgyaló kiváló kötet: Algra–Barnes–Mansfeld–Schofield 1999.) A témával ismerkedők számára kedvező az áttekinthető felépítés, a professzionális, de érthető stílus, valamint a latin és ógörög szavak angol átírata. Szakemberek számára pedig az teszi igazán hasznossá a kötetet, hogy a sztoicizmus legnevesebb kutatói, így D. Sedley, C. Gill, R. J. Hankinson, S. Bobzien, M. J. White, K. Algra, D. Frede, J. Brunschwig, M. Schofield, T. Brennan, D. Black, C. Atherton, A. Jones, T. H. Irwin és Anthony A. Long fogalmazzák meg világosan legújabb kutatási eredményeiket, és a lábjegyzetekben rámutatnak a vitás kérdésekre. Gazdag bibliográfia zárja a kötetet a további tájékozódás szempontjából.

## 2.

A sztoicizmus eredetiségének kimutatása nyitotta meg a terepet a specifikus témák és az egyes sztoikus filozófusok egyéni meglátásainak feltárásához, amely trend az ezredforduló óta virágzik. A kötetek közös jellemzője, hogy általában egy, a sztoicizmust ért hamis értelmezés ellenében érvelnek nagy sikerrel, ezért e jellemzőnek mentén emelek ki több fontos monográfiát.

Az antikvitás óta a determináltság kérdése a korai sztoicizmus egyik legproblémásabb területe. Gyakori kritika, hogy a Zénónnak tulajdonított univerzális kauzális determinizmus nem teszi lehetővé a szabad választást, így alapjaiban kérdőjelezi meg a morális felelősséget feltételező etika létét, amely azonban a sztoicizmus három pillére közül az egyik a logika és a fizika mellett. Bár Khrüszipposz kompatibilitás-elmélete részben éppen e kritikákra adott válaszként értelmezhető, és Epiktétosz is a szabad akaratra helyezi a hangsúlyt filozófiájában, az alapvető kérdés továbbra is fennáll: milyen módon kell értelmeznünk a sztoikusok nézeteit a determináltságról? S. Bobzien *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* című monográfiája 1998-ben jelent meg, amely azóta a téma tárgyalásának referenciapontjaként szolgál. Bobzien meglátása szerint túl kevés megbízható forrás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy Zénón nézeteit rekonstruáljuk, így nem is vállalkozik erre a feladatra. Ehelyett kiváló munkát végez azon sztoikus filozófusok esetében, akikhez talál forrásokat. Khrüszipposz kompatibilitás-elméletének vizsgálata és a morális felelősség kérdése adja a kötet első részének tartalmát, ezután áttér Epiktétosz két fogalmának, a tőlünk függő dolgoknak (*eph' hémin*) és a szabadságnak (*eleutheria*) a vizsgálatára, meglepő módon mellőzve a szabad választás (*proaireszisz*) kérdését, majd végül Philopatorosz végzettel kapcsolatos nézeteit tárgyalja. Bobzien munkájának erőssége, hogy a sokszor töredékes források érvelését páratlan alapossággal és logikai szigorúsággal rekonstruálja. A téma másik megkerülhetetlen tárgyalása R. Salles nevéhez fűződik, aki a 2005-ben megjelent *The Stoics on Determinism and Compatibilism* című monográfiájának első részében amellettt érvel, hogy a korai sztoikusok a nagyfokú determináltság ellenére nem voltak fatalisták, míg a második részben Khrüszipposz kompatibilizmusának három verzióját mutatja ki.

A sztoicizmust ért másik lényeges kritika abban áll, hogy filozófiai emberideáljuk, a bölcs érzelemmentes, megkövült sziklának tűnik. M. R. Graver 2007-ben megjelent, *Stoicism and Emotion* című munkája szerint a félreértés egyik forrása a sztoikus bölcslet jellemző *apatheia* és *pathosz* fogalmak hibás fordítása. Zénón és Khrüszipposz elméletét vizsgálva Graver kimutatja, hogy a *pathosz* fogalmát a korai sztoa képviselői a mai köznapis használattól eltérően értelmezték. A korai sztoikus *pathosz* a külső dolgokra adott egyféle reakciót jelent, de léteznek másféle reakciók is. Helyes *pathosz*szal a bölcs is rendelkezik, amely a morális jóra irányul. Graver emellettt arra hívja fel a figyelmet, hogy az *apatheia*

nem önmagában álló cél a bölcsesség felé törekvő filozófus számára, hanem a bölcsességgel járó állapot.

A korai sztoicizmus bölcsel kapcsolatos problémáját vizsgálja R. Brouwer 2014-es kiadású *The Stoic Sage: The Early Stoics on Wisdom, Sagehood and Socrates* című műve. A szerző a bölcsesség két, korai sztoicizmusban előforduló meghatározása után a bölcsé válás eddig alig kutatott folyamatát elemzi a korai sztoában. A váltás egyrészt éles, hiszen a hitványság végletéből a bölcsesség végletébe kerül át az ember, másrészt pedig az egyik pillanatról a másikra történik, ami magyarázatként szolgálhat ahhoz a jellemzőhöz, miszerint a sztoikusok szerint a bölcs egy ideig még nincs tudatában saját bölcsességének. A primer és szekunder irodalmat rendkívül alaposan ismerő Brouwer arra a kérdésre, hogy a korai sztoikusok bölcsnek tartották-e magukat vagy ismertek-e bölcsesket, nemleges választ ad, majd azzal a nyitott kérdéssel zárja a kötetet, hogy a sztoicizmusban mintaként szolgáló Szókratész vajon olyan bölcs volt-e, aki még nem jutott saját bölcsessége tudatára.

A korai sztoikus politikai filozófiát ért kritikák rendszerint három forrásból származnak. Az első túlértékeli a helyenként valóban megdöbbentő cinikus elemeket, a második arra hivatkozik, hogy a korai sztoikus elmélet szerint csak a bölcsök lehetnek az állam polgárai, míg a harmadik érv azt véli fellelni a sztoikus filozófiában, hogy egy kozmopolita világállamot szeretett volna megvalósítani a gyakorlatban, amelyet a mindenkire egyaránt érvényes természeti törvények által kell irányítani. Az egyoldalú értékelések egyrészt abból adódnak, hogy a primer sztoikus források még az általában elérhető sztoikus töredékeknél is szűkösebbek, másrészt pedig a szekunder források többsége, szándékosan vagy véletlenül, de torzítottan mutatja be a sztoikus politikai filozófiát.

A sztoikus politikai filozófia egyik első alapos vizsgálatára 1991-ben került sor, amikor megjelent M. Schofield *The Stoic Idea of the City* című kötete, amelyet 1995-ben a *Justice and Generosity – Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy* című tanulmánykötet követett A. Laks és Schofield szerkesztésében. Az ezredforduló óta megjelent, a témával foglalkozó kötet K. M. Vogt 2008-as *Law, Reason and the Cosmic City* című munkája. Egyrészt Vogt azt kívánja bebizonyítani, hogy a korai sztoikus politikai filozófia sokkoló részletei nem alkotják az elmélet központi elemeit, funkciójuk ugyanis mindössze a morálisan közömbös helyzetek szemléletes megjelenítése. Vogt másik fontos állítása szerint a korai sztoa államfogalma a *kozmosz* egészét jelenti, amelyet az értelem kormányoz, így fenntartásához a bölcsök és az istenek járulnak hozzá, míg valójában emberek lakják. Ez az értelmezés a bölcsesség politikai és morális szerepét emeli ki, amelynek implikációja, hogy az embereknek fel kell ismerniük, hogy ennek a kozmikus államnak a részei és ennek megfelelően kell viselkedniük. Vogt értelmezésének fényében a politikai filozófia a sztoicizmus egyik legfontosabb részterületévé lép elő.

A sztoicizmus sokáig elhanyagolt kutatási területe volt a kései sztoa, ugyanis a széles körben elterjedt nézet szerint a római időkben élt sztoikus filozófu-

sok mást sem tettek, mint hangzatosan újrafoglalmazták a korai sztoikus elveket. Az ezredforduló óta megjelent sztoikus monográfiák jelentős része ezt a téves elképzelést igyekszik korrigálni, így sok a kései sztoicizmussal foglalkozó monográfia. G. Reydams-Schils 2005-ben kiadott *The Roman Stoics: Self, Responsibility and Affection* című monográfiájában Seneca, Musonius Rufus, Epiktétosz, Marcus Aurelius és Hieroklész filozófiáját vizsgálva kimutatja a kései sztoicizmus közösségi aspektusát a barátság, a politikai közösség, a gyereknevelés és a házasság tekintetében. R. M. Thorsteinsson a 2010-ben megjelent *Roman Christianity & Roman Stoicism – A Comparative Study of Ancient Morality* című munkájában a kései sztoikus etikából azokat a mozzanatokat hangsúlyozza, amelyek a kereszténységgel a legtöbb rokonságot mutatják. Thorsteinsson kötete azért jelentős, mert olyan témához nyúl vissza, amely a századfordulót jellemezte, ám ezt a szerző nagyobb objektivitással vizsgálja, mint elődei, akik hajlamosak voltak a közös jellemzőket túlhangsúlyozni, részben a korai egyházatyák sztoicizmus iránti érdeklődése és az újsztoicizmus hatására. Az egyes kései sztoikus filozófusokat kiválóan mutatja be három, az ezredforduló óta megjelent monográfia. Epiktétoszt az Anthony A. Long 2002-es, úttörőnek számító *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life* kötete, valamint a T. Scaltsas és A. S. Mason szerkesztésében 2007-ben megjelent *The Philosophy of Epictetus* című konferenciakötet tünteti fel új és eredeti színben. Long 2002-es monográfiájának megjelenése jelentette azt a mérföldkövet, amikortól Epiktétoszra Khrüszipposzhoz mérhetően eredeti filozófusként tekintenek a kutatók. E kötet egyben az első modern, átfogó munka Epiktétoszról, amely a *proaireszisz* fogalmában és az ebből adódó autonómiában látja Epiktétosz legjelentősebb újítását. Brad Inwood 2005-ben megjelent *Reading Seneca: Stoic Philosophy in Rome* című monográfiája Seneca filozófiai munkásságát, elsősorban kiemelt témáját, az etikát mutatja be. Inwood mellett érvel, hogy Seneca legnagyobb érdeme a sztoikus önnevelés korai sztoára épülő, de attól eltérő modelljének bemutatása, amelybe platóni elemeket vegyít.

### 3.

A harmadik trend a sztoicizmus mint életforma modern alkalmazhatóságának vizsgálata. A terület úttörője Pierre Hadot *A lélek iskolája* című, eredeti nyelven 1981-ben megjelent kötete, amelynek fő gondolata szerint az antikvitásban a filozófiát mint életmódot kell értelmezni. A sztoicizmust a kutatás kezdeti időszakában gyakran érte a vád, hogy valójában pusztán egy valódi elméleti megalapozás nélküli életmódot nyújtanak. A mai trend e kritikából a pozitív többletet ragadja meg, amikor rámutat, hogy a sztoicizmus napjainkban is kiválóan használható útmutatásként egyrészt érdeklődő laikusok, másrészt mentális nehézségekkel küzdő emberek számára. A laikusok számára egyre több a bevezetesként szolgáló, könnyed stílusban megfogalmazott, ám szakmailag helytálló kötet jelenik meg.

Ilyen például John Sellars 2006-ban megjelent *Stoicism* című monográfiája, amelyben a gondosan felépített, lényegre törő gondolatmenet olvasmányossággal társul. Sellars célja, hogy olvasójának egy olyan bevezetést nyújtson, amely önmagában is megállja a helyét, de amelyre akár építkezni is lehet. Gyakorlatiasabb megközelítést alkalmaz Tad Brennan 2005-ben megjelent *The Stoic Life: Emotions, Duties and Fate* című munkájában, amelynek fő kérdése, hogy miként lehet és miért érdemes sztoikusként élni. Kötete ezért elsősorban az etikára fókuszál, de helyet kap benne a pszichológiaként besorolt sztoikus ismeretelmélet és a hagyományosan a sztoikusok által a fizikához sorolt sors és szabad akarat kérdése is. Brennan nemcsak tartalmilag kedvez célközönségének, de a könnyed, ám tudományosan akkurátus nyelvezet és a mindennapi életből vett példatár tökéletes olvasmánynyá is teszi írását a sztoicizmus mint életmód iránt érdeklődők számára. Brennan monográfiája ajánlható a laikus célközönségen túl a sztoicizmussal foglalkozó oktatók számára is, ugyanis stílusa, kérdésfelvetései és példái segíthetnek közelebb vinni Zénón és követőinek filozófiai rendszerét a hallgatókhoz. A terápia szempontjából legfontosabb kötet Donald J. Robertson pszichiáter 2010-ben megjelent *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT): Stoic Philosophy as Rational Cognitive Psychotherapy* című műve, amely a sztoicizmus mai relevanciáját mutatja be a pszichoterápia területén. A CBT alapítói bevallottan sokat merítettek Epiktétosz filozófiájából. Alaptételük és terápiás módszerük sarkköve szerint gondolataink befolyásolják az érzelmeinket, így a világról alkotott kép megváltoztatásával eltérő érzelmi reakciót fogunk magunkon tapasztalni. A könyv első felében Robertson a terápia történetének sztoicizmussal való összefüggésével foglalkozik, majd a második felében rátér azokra a részben általa azonosított sztoikus módszerekre, amelyek segíthetik egy mai pszichoterápia sikerességét. A sztoicizmus modern alkalmazhatóságát kutatja a *Stoicism Today* mozgalom, amelynek kiindulópontja egy 2012-ben megrendezett workshop volt az Exeteri Egyetemen C. Gill, J. Evans, G. Garratt, D. Robertson, J. Sellars, T. LeBon és P. Ussher részvételével. A mozgalom hatására minden bizonnyal számos új kötetre számíthatunk a közeljövőben, amelyek közül az egyik legfontosabb az éppen megjelenés előtt álló *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition* lesz John Sellars szerkesztésében, amely a sztoicizmus hatását vizsgálja az antikvitástól napjainkig.

## II. A HAZAI SZTOICIZMUS-KUTATÁS

A sztoicizmus kutatásának három angolszász trendje megfigyelhető hazánkban is. Egyrészt lényeges monográfiák jelennek meg magyar fordításban, és átfogó filozófiatörténeti munkákban kap önálló részt a sztoa. Másrészt több, a sztoicizmus speciális részkérdését tárgyaló tanulmány és kötet lát napvilágot. Harmadrészt pedig jelek mutatkoznak a sztoicizmus mindennapi és terápiás felhasználása iránti igényre is.

1.

Szoboszlai-Kiss Katalin mutat rá (Szoboszlai-Kiss 2011. 135), hogy a nyolcvanas évekig a hellenizmussal elsősorban történeti és képzőművészeti szempontból foglalkoztak a hazai kutatók. Igazi fordulatot a nyolcvanas évek jelentettek. 1983-ban Steiger Kornél szerkesztésében megjelent a *Sztoikus etikai antológia*, majd 1998-ban *A hellenisztikus filozófia* című kötet, ugyancsak Steiger fordításában. Magyar szerzőktől összefoglaló munka az elmúlt évtizedben jelent meg, mindkét esetben egy nagyobb kötet részeként. A sztoicizmus legfontosabb hazai bemutatása a Boros Gábor által szerkesztett, 2007-ben az Akadémiai Kézikönyvek sorozatban megjelent *Filozófia* című kötetben olvasható Bene Lászlótól és Kendeffy Gábortól. A tömör fejezetek összefoglalják a sztoicizmus legfontosabb pontjait hivatkozásokkal és bibliográfiával, így segítve a további kutatást. A sztoicizmussal kizárólagosan foglalkozó kötet magyar nyelven még nem áll az olvasók rendelkezésére.

2.

A *Passim* filozófiai folyóirat tematikus számai kiválóan példázzák a specifikus filozófiai témákat tárgyaló trendet. A folyóirat szerzői Bene László és Betegh Gábor szerkesztésében (2001, 3/1) a filozófia és a teológia viszonyát, Bugár M. István szerkesztésében (2003, 5/1) a hellenisztikus episztemológiát, míg Somos Róbert szerkesztésében (2004, 6/1) a természetfilozófiát és metafizikát tárgyalják. Kendeffy Gábor, Maróth Miklós, Steiger Kornél és Szekeres Csilla magyar nyelvű folyóiratokban és tanulmánykötetekben megtalálható tanulmányai is problémaközpontúak. Önálló monográfia Szoboszlai-Kiss Katalin 2009-ben megjelent *Poszeidóniosz. Töredékek és kommentár* című munkája, amelyben a szerző a középső sztoa második legfontosabb filozófusának életét és filozófiai gondolkodását rekonstruálja a töredékek új értelmezése révén, amelyről igyekszik kimutatni, hogy az elterjedt előítélettel szemben nem eklektikus és csapongó jellegű.

3.

Hazánkban a sztoicizmus modern alkalmazhatóságának trendje a legkevésbé domináns, azonban kezdeti jelek ezen a téren is mutatkoznak. Bakos Gergely a szerkesztője a *Teória és praxis, avagy a filozófia gyakorlati arcáról* című, 2011-es konferenciakötetnek, amely többek között Tringer László tanulmányát tartalmazza a kognitív terápia filozófiai gyökereiről. A laikusoknak szóló, sztoicizmust tárgyaló irodalom magyar nyelven még várat magára.

## 4.

A negyedik, legmeghatározóbb hazai trend a forrásszövegek fordítása és újrafordítása. A kései sztoikusok népszerűbb műveiből számos korábbi magyar fordítás elérhető volt a nyolcvanas évek előtt, azonban az áttörést a *Sztoikus etikai antológia* hozta meg 1983-ban Steiger Kornél szerkesztésében, amely a legfontosabb vonatkozó szöveghelyek fordítását tartalmazta. Az ezredforduló óta pedig példátlan intenzitású fordításnak és újrafordításnak vagyunk tanúi a sztoikus irodalom területén. Seneca teljes munkásságát és Cicero filozófiai műveiből többet friss fordításban olvashatunk. Lautner Péter lefordította *A pürrhónizmus alapvonalait* Sextus Empiricustól (Kendeffy–Lautner 1998. 171–373), Plutarkhosz *Az erkölcsi erények* című művét (Lautner 1998. 25–65), valamint Aphrodisziaszi Alexandrosz alapvető munkáját, *A végzettrólt* (Bugár–Lautner 2006. 147–234). Bugár M. István több szövegrészletet közöl a *Kozmikus teológia. Források a görög filozófia istentanához a kezdetektől a kereszténység színrelépéséig* (2005) című forráskötetében. Epiktétosz teljes munkássága 2014 óta olvasható először magyarul Steiger Kornél fordításában bőséges jegyzetapparátus, illetve a korai sztoikus és az epiktétoszi cselekvési modell különbségeit elemző, megvilágító erejű tanulmány kíséretében. Hatalmas vállalkozás keretében a Long–Sedley-féle forrásgyűjtemény magyar változata ugyancsak 2014-ben jelent meg magyarul Bene László szerkesztésében. *A hellenisztikus filozófusok* magyar kutatók számára felbecsülhetetlen érdeme az új terminológián és a pontos fordításon túl a kötet végén található bibliográfia, amelyben Brunner Ákos átfogó képet ad a magyar nyelven elérhető sztoikus irodalomról. Az eredeti nyelvű szöveghelyeknek nem jutott hely a kötetben, de Bene integrálta az angol nyelvű verzió második kötetének lábjegyzeteit. Kutatók számára az ógörög és a latin szövegekhez tökéletesen használható az eredeti kiadás második kötete, amely akár a magyar fordítással egybevetve is olvasható. A magyar fordítások trendje napjainkban is folytatódik: a lapzártával egyidejűleg jelenik meg van Marcus Aurelius művének, az *Elmélkedéseknek* az újrafordítása, valamint Szimplikiosz kommentárja Epiktétosz *Kézikönyvecskéjéhez*.

Felbecsülhetetlen értékű munka zajlik a sztoicizmus kutatásának területén mind angolszász, mind a hazai színtéren. Az egyetemi oktatásban nem kérdés, hogy a hellenisztikus filozófia egyenrangú a nagy elődökkel. Minden feltétel adott ahhoz, hogy a sztoicizmus tudományos pezsgése újabb fiatal kutatókat csábítson e területre, és a tapasztalt kutatók új felfedezéseket érjenek el.



## IRODALOM\*

*Angolszász irodalom*

- Algra, K. – Barnes, J. – Mansfeld, J. – Schofield, M. (szerk.) 1999. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bobzien, S. 1998. *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*. Oxford, Clarendon Press.
- Brennan, T. 2005. *The Stoic Life: Emotions, Duties, and Fate*. Oxford, Oxford University Press.
- Brouwer, R. 2014. *The Stoic Sage. The Early Stoics on Wisdom, Sagehood and Socrates*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Graver, M. R. 2007. *Stoicism and Emotion*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Inwood, B. (szerk.) 2003. *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Inwood, B. 2005. *Reading Seneca: Stoic Philosophy in Rome*. New York, Oxford University Press.
- Long, Anthony A. 2002. *Epictetus. A Stoic and Socratic Guide to Life*. Oxford, Oxford University Press.
- Reydams-Schils, G. 2005. *The Roman Stoics. Self, Responsibility and Affection*. Chicago, Chicago University Press.
- Robertson, D. 2010. *The Philosophy of Cognitive Behavioural Therapy (CBT). Stoic Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy*. London, Karnac.
- Salles, R. 2005. *The Stoics on Determinism and Compatibilism*. Burlington, Ashgate.
- Scaltsas, T. – Mason, A. S. (szerk.) 2007. *The Philosophy of Epictetus*. New York, Oxford University Press.
- Sellars, J. 2006. *Stoicism*. Berkeley, University of California Press.
- Strange, S. K. – Zupko, J. (szerk.) 2004. *Stoicism. Traditions and Transformations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Thorsteinsson, R. 2010. *Roman Christianity and Roman Stoicism. A Comparative Study of Ancient Morality*. Oxford, Oxford University Press.
- Vogt, K. M. 2008. *Law, Reason, and the Cosmic City*. New York, Oxford University Press.

*Magyar nyelvű irodalom*

- Bakos Gergely (szerk.) 2011. *Teória és praxis, avagy a filozófia gyakorlati arcáról*. Budapest, L'Harmattan.
- Bene László – Betegh Gábor (szerk.) 2001. *Értelem és szenvedély. Filozófia és teológia a hellénisztikus korban és a kései antikvitásban. Passim*. 3/1 (a filozófiai folyóirat tematikus lapszáma).
- Bene László – Kendeffy Gábor 2007. Hellenisztikus filozófia. In: Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai. 147–210.
- Bugár M. István (szerk.) 2003. *Episztemológiai problémák a hellénisztikus korban és a kései antikvitásban. Passim*. 5/1 (a filozófiai folyóirat tematikus lapszáma).
- Bugár M. István (szerk.) 2005. *Kozmikus teológia. Források a görög filozófia istentanához a kezdetektől a kereszténység színrelépéséig*. Budapest, Kairosz.
- Bugár M. István – Lautner Péter (szerk., ford.) 2006. *Sors és szabadság. Az emberi autonómia problémája az antik filozófiában a Kr. utáni II. századig*. Budapest, Kairosz.

\* Az irodalomjegyzék nem törekszik teljességre: jellemzően az elmúlt 15-20 év legfontosabb köteteit sorolja fel.

- Kendeffy Gábor – Lautner Péter (szerk., ford.) 1998. *Antik szkepticizmus. Cicero- és Sextus Empiricus-szövegek*. Budapest, Atlantisz.
- Lautner Péter (szerk., ford.) 1998. *Plutarkhosz. Morálfilozófiai értekezések*. Budapest, Kossuth.
- Long, Anthony A. 1998. *Hellenisztikus filozófia*. Ford. Steiger Kornél. Budapest, Osiris.
- Long, Anthony A. – Sedley, David N. (szerk.) 2014. *A hellenisztikus filozófusok*. A magyar kiadást szerkesztette Bene László. Budapest, Akadémiai.
- Maróth Miklós 2002. *A görög filozófia története*. Piliscsaba, PPKE BTK.
- Somos Róbert (szerk.) 2004. *Természetfilozófia és metafizika a hellénisztikus korban és a kései antikvitásban*. *Passim*. 6/1 (a filozófiai folyóirat tematikus lapszáma).
- Steiger Kornél (szerk., ford.) 1983. *Sztoikus etikai antológia*. Budapest, Gondolat.
- Steiger Kornél (szerk., ford.) 2014. *Epiktétosz összes művei*. Steiger Kornél fordításában és jegyzeteivel. Budapest, Gondolat (második kiadás: 2016).
- Steiger Kornél (szerk., ford.) 2016. *Szimplikiosz kommentárja Epiktétosz Kézikönyvecskéjéhez*. Budapest, Gondolat.
- Szoboszlai-Kiss Katalin 2009. *Poszeidóniosz. Töredékek és kommentár*. Budapest, L'Harmattan.
- Szoboszlai-Kiss Katalin 2011. A hellenizmus filozófiai mozgalmainak gyökereiről. A kisebb szókratikus iskolák. *Jog, állam, politika*. 3/4. 135–162.
- Takács László (szerk.) 2002–2006. *Seneca prózai művei*. I–III. Budapest, Szentár.